

THE CONSEQUENCES OF DECISION NO. 462/2014 OF THE CONSTITUTIONAL COURT REGARDING THE SECOND APPEAL IN CIVIL DISPUTES

Claudia Roșu, Prof., PhD, University of the West, Timișoara

Abstract: By Decision no. 462/2014, the Constitutional Court upheld the objection that was brought before the Court and ordered that the provisions of the Code of Civil Procedure provided by art. 13 para. 2 II thesis, art. 83 para. 3 and art. 486 para. 3 with respect to claims arising from mandatory preparation and presentation of the second appeal by lawyer are unconstitutional.

The legislature should have been able to find many remedies for this situation. One would be to generalize the appeal in administrative and fiscal cases, as did in a large number of disputes, which, under the influence of the previous Code of Civil Procedure, had no opening to an appeal, but only to the second appeal.

Another possible remedy would be keeping the second appeal in matters of administrative disputes, but, as provided in the previous Code of Civil Procedure, the case could have been analyzed in all its aspects, which allowed the court an extensive control over the ruling under review.

We believe that another remedy to ensure access to justice, it would be for the legislature to extend the scope of persons entitled to legal aid.

We concluded that keeping the requirement of writing and supporting the second appeal by a lawyer is needed to avoid penalty of nullity of the second appeal, when the invoked reasons do not fall within the ones regarding the cassation of a decision provided by art. 488 Code of Civil Procedure.

Key words: *second appeal, preparation and presentation by lawyer, nullity*

1. *Preliminarii.* Inițial, în varianta publicată a Legii nr. 134/2010¹, Codul de procedură civilă, potrivit art. 13 alin. 2, art. 82 alin. 3, art. 464 alin. 3, dar și în varianta republicată a Codului de procedură civilă², potrivit art. 13 alin. 2, art. 83 alin. 3 și art. 486 alin. 3, cererile și concluziile părților nu puteau fi formulate și susținute decât prin avocat sau, după caz, consilier juridic, cu excepția situației în care partea sau mandatarul acesteia, soț ori rudă până la gradul al doilea inclusiv, este licențiat în drept, sancțiunea în cazul nerespectării acestei cerințe, fiind nulitatea.

Prin Decizia nr. 462/2014 Curtea Constituțională³ a admis excepția cu care a fost sesizată și a dispus că prevederile din Codul de procedură civilă cuprinse în art. 13 alin. 2 teza a II-a, art. 83 alin. 3, precum și art. 486 alin. 3 cu referire la mențiunile care decurg din obligativitatea formulării și susținerii cererii de recurs prin avocat sunt neconstituționale.

2. *Argumentele Curții Constituționale invocate în Decizia nr. 462/2014 și consecințele acesteia asupra recursului civil.* În argumentarea deciziei de admitere, Curtea Constituțională a reținut că textele legale criticate reglementează obligativitatea reprezentării și asistării părților prin avocat în calea de atac a recursului, respectiv obligativitatea redactării cererii de recurs,

¹ Legea nr. 134/2010 Codul de procedură civilă, a fost publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 485 din 15 iulie 2010.

² Legea nr. 134/2010 a fost republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 545 din 3 august 2012 și ulterior a fost republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 247 din 10 aprilie 2015.

³ Decizia Curții Constituționale nr. 462/2014 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 13 alin. (2) teza a II-a, art. 83 alin. (3) și art. 486 alin. (3) C. proc. civ., a fost publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 775 din 24 octombrie 2014.

precum și exercitarea și susținerea recursului numai prin avocat. În aplicarea acestor reglementări cu caracter de principiu, legiuitorul a prevăzut că recursul și motivele de recurs se depun cu respectarea obligației referitoare la reprezentare, întâmpinarea se redactează și se semnează de avocatul intimatului, iar răspunsul la întâmpinare de avocatul recurentului.

De la început menționăm că, în opinia noastră, cerința nu ni se pare excesivă, având în vedere natura recursului, de cale extraordinară de atac, care, poate fi promovată doar pentru motivele de nelegalitate prevăzute la art. 488 C. proc. civ., iar sancțiunea care intervine în cazul în care motivele invocate nu se încadrează în motivele de casare, potrivit art. 489 alin. 1 și 2 C. proc. civ., este *nulitatea (s. n.)*.

Mai mult, așa cum s-a arătat și în expunerea de motive a noului Cod de procedură civilă, rațiunea instituirii obligației în discuție, consta în impunerea unei rigori și discipline procesuale și în evitarea introducerii unor recursuri în mod abuziv, în scop de șicană, sau informale, care nu se încadrează riguros în motivele de recurs. Regula corespundea, în același timp și noii viziuni propuse asupra recursului, având în vedere specificul acestei căi extraordinare de atac, reflectat în condițiile de exercitare, în procedura, precum și în motivele de recurs, limitativ circumscrise respectării legalității⁴.

În privința încălcării art. 21 din Constituția României, referitor la accesul liber la justiție, Curtea a reținut că acest drept constituțional reprezintă fundamentul art. 129 din Constituție potrivit căruia „Împotriva hotărârilor judecătorești părțile interesate și Ministerul Public pot exercita căile de atac, în condițiile legii”. Prin urmare, legiuitorul poate să reglementeze, în privința căilor de atac, termenele, forma și conținutul, instanța la care se depun, competența și modul de judecare, soluțiile ce pot fi adoptate, astfel cum prevede și art. 126 alin. (2) din Constituție potrivit căruia „Competența instanțelor judecătorești și procedura de judecată sunt prevăzute numai prin lege”. De aceea, Curtea a reținut că accesul liber la justiție nu vizează numai acțiunea introductivă la prima instanță de judecată, ci și sesizarea oricăror altor instanțe care, potrivit legii, au competența de a soluționa fazele ulterioare ale procesului, deci inclusiv cu privire la exercitarea căilor de atac, deoarece apărarea drepturilor, a libertăților și a intereselor legitime ale persoanelor presupune, în mod logic, și posibilitatea acționării împotriva hotărârilor judecătorești considerate ca fiind nelegale sau neîntemeiate. Ca urmare, limitarea dreptului unor părți ale unui și aceluiași proces de a exercita căile legale de atac constituie o limitare a accesului liber la justiție.

Chiar dacă reținem că, sancțiunea nulității pentru neformularea și nesusținerea recursului prin intermediul unui avocat, ca urmare a deciziei instanței de contencios constituțional, nu se mai aplică și este realizat accesul liber al justițiabilului la justiție, prin promovarea recursului, consecința formulării de către o persoană fără cunoștințe juridice a unui recurs, care nu respectă exigențele legale de încadrare în motivele de nelegalitate, conduce tot la aceeași sancțiune, anume a nulității recursului.

Atunci problema care se ridică, este, dacă într-adevăr, se poate realiza în mod efectiv accesul la justiție, având în vedere că un recurs nemotivat corespunzător sau informal, conduce tot la sancțiunea nulității acestuia. Cerințele privitoare la indicarea motivelor de nelegalitate pe care se întemeiază recursul și dezvoltarea lor, menționate în mod expres de art. 486 alin. 1 lit. d și alin. 3 C. proc. civ., corelat cu art. 489 alin. 1 și alin. 2 C. proc. civ., sunt prevăzute sub sancțiunea nulității.

Astfel, cum s-a afirmat în literatura juridică⁵, nu se îngrădește accesul liber la justiție și nu se încalcă dreptul la un proces echitabil prin aceea că, în recurs, părțile nu pot formula cereri și nu pot pune concluzii decât prin avocat sau, după caz, consilier juridic. Dimpotrivă,

⁴ D. N. Theohari, M. Eftimie, *Comentariu* (la art. 13), în „Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole” (coordonator G. Boroi), vol. I, Art. 1-536, Editura Hamangiu, București, 2013, p. 44.

⁵ M. Tăbărcă, *Drept procesual civil, vol. I, Teoria generală*, Editura Universul Juridic, București, 2013, p. 99.

s-a apreciat în același sens ca și în opinia noastră că, neîndeplinirea obligației de motivare a recursului ori de formulare a unor critici care să se încadreze în motivele de casare limitativ prevăzute de art. 488 C. proc. civ., atrage o sancțiune foarte gravă- nulitatea căii de atac, astfel încât este în interesul recurentului să apeleze la specialiști⁶.

Curtea a reținut că accesul la justiție nu este un drept absolut, putând fi limitat prin anumite condiții de formă și de fond impuse de legiuitor, prin raportare la dispozițiile art. 21 din Constituție. Aceste condiționări nu pot fi acceptate dacă afectează dreptul fundamental în chiar substanța sa. Prin urmare, limitările aduse dreptului fundamental sunt admisibile doar în măsura în care vizează un scop legitim și există un raport de proporționalitate între mijloacele folosite de legiuitor și scopul urmărit de acesta.

În consecință, Curtea a reținut că, stabilirea unor condiționări pentru introducerea acțiunilor în justiție nu constituie, în sine, o încălcare a accesului liber la justiție, el presupunând accesul la mijloacele procedurale prin care se înfăptuiește justiția, fiind de competența exclusivă a legiuitorului de a institui regulile de desfășurare a procesului în fața instanțelor judecătorești, soluție ce rezultă din dispozițiile art. 126 alin. (2) din Constituție. Însă legiuitorul este ținut să o facă orientându-se după principiul *est modus in rebus*, respectiv să fie preocupat ca exigențele instituite să fie îndeajuns de rezonabile încât să nu pună sub semnul întrebării însăși existența dreptului. În aceste condiții orice limitare a accesului liber la justiție, oricât de neînsemnată ar fi, trebuie să fie temeinic justificată, analizându-se în ce măsură dezavantajele create de ea nu cumva depășesc posibilele avantaje. Așadar, instituirea unei căi de atac ca modalitate de acces la justiție implică în mod necesar și asigurarea posibilității de a o utiliza pentru toți cei care au un drept, un interes legitim, capacitate și calitate procesuală și revine Curții Constituționale competența de a analiza caracterul proporțional al condiției suplimentare impuse.

Este corectă reținerea caracterului proporțional al limitărilor impuse pentru promovarea unei căi de atac, însă, legiuitorul are posibilitatea concretă de a asigura condițiile pentru ca toți justițiabilii să beneficieze concret de condițiile pentru a promova în mod efectiv calea de atac a recursului.

Cu privire la caracterul necesar al măsurii criticate, Curtea a constatat că potrivit art. 126 alin. (2) din Constituție legiuitorul este singurul în drept să stabilească procedura de judecată, așadar să aleagă procedura potrivită în raport cu scopul legitim urmărit. În speță, scopul legitim urmărit este buna administrare a justiției prin creșterea calității actului de justiție în procedura recursului, astfel încât reprezentarea și asistarea prin avocat este, de principiu, conformă acestui scop. De aceea, Curtea apreciază că opțiunea legiuitorului pentru această măsură, prin prisma finalității sale, este necesară pentru atingerea scopului urmărit. Însă, Curtea a reținut că această măsură, astfel cum a fost reglementată, nu apare ca fiind *proporțională (s. n.)* cu scopul legitim urmărit din perspectiva relației existente între interesul general invocat și cel individual.

Astfel, referitor la existența justului echilibru între măsura care a determinat limitarea dreptului de acces liber la justiție și scopul legitim urmărit, Curtea a constatat că nu există un raport rezonabil de proporționalitate între cerințele de interes general referitoare la buna administrare a justiției și protecția drepturilor fundamentale ale individului, dispozițiile legale criticate consacrând un dezechilibru între cele două interese concurente.

În acest context, Curtea a reținut că prin condiționările impuse realizării interesului general menționat este afectat în mod iremediabil interesul individual, respectiv cel al persoanei care dorește să recurgă la concursul justiției în vederea realizării drepturilor și intereselor sale subiective. Astfel, condiționarea exercitării căii de atac de încheierea, în mod

⁶ Idem, p. 100.

obligatoriu, a unui contract de asistență judiciară, drept condiție de admisibilitate a recursului, impune în sarcina individului atât condiții excesive pentru exercitarea căii de atac a recursului, cât și costuri suplimentare și semnificative în raport cu cheltuielile efectuate de cetățean pentru plata serviciului justiției.

Curtea a reținut că o atare condiție, în sine, este excesivă, depășind cadrul constituțional referitor la exercitarea căilor de atac. Legiuitorul trebuie să se preocupe de aplicarea riguroasă a principiului *est modus in rebus*, întrucât instituirea unei căi de atac ca modalitate de acces la justiție implică, de principiu, asigurarea posibilității de a o utiliza pentru toți cei care au un drept, un interes legitim, capacitate și calitate procesuală. De aceea, dacă legiuitorul prevede obligativitatea reprezentării și asistării prin avocat în etapa procesuală a recursului, trebuie să reglementeze un mecanism de natură a permite realizarea scopului legitim urmărit la standardul calitativ propus, fără a impune o sarcină excesivă părților, indiferent de natura acesteia. În acest sens, Curtea a reținut că, prin efectul dispozițiilor criticate se produce un dezechilibru în defavoarea justițiabilului, în sensul că acesta trebuie să suporte costurile sau sancțiunile procedurale, după caz.

Așadar, Curtea a reținut că, prin aplicarea textelor de lege criticate, pe lângă cheltuielile ocazionate de plata taxelor de timbru, cetățeanului i s-a impus obligația formulării și susținerilor cererilor în recurs prin avocat, ceea ce presupune noi cheltuieli – suplimentare – în sarcina sa.

În literatura juridică⁷, s-a arătat că aceste dispoziții sunt „interdicții”, sancționate, de altfel, drastic, cu nulitatea căilor de atac exercitate- incompatibile cu exigențele convenționale în materie-refuzându-i părții accesul la justiție, numai pentru că actul procedural nu a fost „redactat” de un avocat.

În continuarea argumentelor, s-a susținut că sancțiunea nulității căii de atac operează „aprioric”, numai pentru neîndeplinirea unei condiții „formale”, indiferent de conținutul „real” al actului de procedură, care poate fi corespunzător sub aspectul exigențelor juridice și comprehensibil pentru instanță și pentru adversar; pe de altă parte, sancțiunea nulității operează în legătură cu orice litigii, indiferent de complexitatea acestora și a procedurii pe care o implică rezolvarea lor. De aceea, s-a considerat că „dispozițiile speciale”, trebuie regândite⁸.

Dimpotrivă, într-o altă opinie⁹, s-a arătat că, dispoziția din art. 83 alin. 3 C. proc. civ., care dispune că la redactarea cererii și a motivelor de recurs, precum și în exercitarea recursului, persoanele fizice vor fi asistate și, după caz, reprezentate, sub sancțiunea nulității, numai de către un avocat, în condițiile legii, cu excepția cazurilor în care partea sau mandatarul acesteia, soț ori rudă până la gradul al doilea, este licențiat în drept, este novatoare și utilă.

Astfel, s-a arătat că, în dreptul comparat, soluția nu este inedită, ci, dimpotrivă este promovată în multe țări democratice din dorința de a asigura o mai bună apărare a părților în fața instanțelor superioare. O asemenea soluție vine în sprijinul principiului adevărului, în sensul că obligativitatea reprezentării sau asistării părții în fața instanțelor de recurs poate contribui mai bine la realizarea plenară a justiției. Însă, s-a apreciat că o atare prevedere trebuie acompaniată de un sistem eficient de garantare a asistenței judiciare, pentru a nu se restricționa accesul liber la justiție în cazul persoanelor lipsite de resurse financiare adecvate¹⁰.

⁷ I. Deleanu, *Tratat de procedură civilă, vol. I*, Editura Universul Juridic, București, 2013, p. 385.

⁸ Ibidem.

⁹ I. Leș, *Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole. Art. 1-1133*, Editura C. H. Beck, București, 2013, p. 143.

¹⁰ Idem, p. 144.

Curtea a reținut că acordarea ajutorului public judiciar se referă la persoane care nu pot face față din punct de vedere financiar cheltuielilor ocazionate de desfășurarea procedurilor judiciare și ale căror venituri se încadrează în limitele de venit prevăzute de Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 51/2008¹¹. Prin urmare, este evident că ajutorul public judiciar vizează „persoane aflate în dificultate materială” și se acordă „numai în acele situații în care cheltuielile certe sau previzibile periclitează întreținerea solicitantului și a persoanelor aflate în întreținerea sa. Situația materială se apreciază în raport cu sursele de venit ale solicitantului și ale membrilor familiei, precum și cu obligațiile periodice pe care aceștia le au”. Așadar, Curtea a constatat că ajutorul public judiciar privește o categorie redusă de cetățeni, având în vedere și faptul că, pe lângă limitele de venit stabilite, se poate beneficia de acest ajutor numai într-o anumită limită în cursul unui an, limită ce se referă la toate formele de ajutor public judiciar, și nu doar la asistența juridică prin avocat necesară pentru îndeplinirea condiției de admisibilitate a recursului.

Or, obligativitatea reprezentării și asistării prin avocat în etapa procesuală a recursului se răsfrânge asupra tuturor cetățenilor, chiar și asupra celor ale căror limite de venit nu se încadrează în prevederile ordonanței de urgență și care nu dispun întotdeauna de mijloace materiale pentru a plăti un avocat. Astfel, ajutorul public judiciar nu își găsește incidența și aplicarea în privința cvasimajorității cetățenilor, ceea ce echivalează cu reducerea corespunzătoare a patrimoniului lor, fără ca această reducere să reprezinte contravaloarea unui serviciu prestat de autoritățile statului. De aceea, ajutorul public judiciar nu poate fi considerat un remediu judiciar capabil să asigure accesul tuturor cetățenilor la calea de atac a recursului. Ținând cont de cele arătate, Curtea a constatat că ajutorul public judiciar nu este un instrument apt să surmonteze și să corecteze inechitățile de fapt care pot apărea în urma aplicării textelor legale criticate, din moment ce calea de atac a recursului se închide definitiv pentru acești justițiabili.

În consecință, aceste cheltuieli obligatorii se alătură celor efectuate cu plata taxei judiciare de timbru, rezultând o sarcină disproporționată pentru cetățeni, sarcină care, de altfel, se poate reflecta și asupra bugetului de stat. Or, de principiu, o asemenea sarcină financiară fiind suportată de justițiabil, creează un cadru juridic de natură a-l descuraja pe acesta să apeleze la serviciul justiției.

În același sens, s-a afirmat că, deși nu se pot ignora avantajele cerințelor suplimentare din recurs, între care mai ales identificarea și argumentarea motivelor de nelegalitate a hotărârii judecătorești, nu se pot ignora nici costurile pe care le antrenează un mecanism atât de pretențios și care, cel mai adesea ori în mare măsură, nu se vor afla în perimetrul ajutorului public judiciar¹².

Considerăm că, un alt remediu pentru asigurarea accesului liber la justiție, ar fi pentru legiuitor, să extindă sfera persoanelor care beneficiază de ajutorul public judiciar, deoarece deși, în varianta inițială a Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 51/2008, în art. 8 alin 1, limita de venit pentru care se avansează în întregime ajutorul public judiciar de către stat, a fost stabilită la suma de 500 de lei, iar pentru avansarea ajutorului în proporție de 50%, limita de venit, fiind stabilită la suma de 800 de lei, aceste valori au fost ulterior modificate și micșorate.

Astfel, prin Legea nr. 251/2011¹³ pentru modificarea Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 51/2008, s-a micșorat pragul pentru care se acordă în întregime ajutorul public

¹¹ Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 51/2008, privind ajutorul public judiciar în materie civilă, a fost publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 327 din 25 aprilie 2008, cu modificările și completările ulterioare.

¹² I. Deleanu, *Tratat de procedură civilă, vol. II*, Editura Universul Juridic, București, 2013, p. 260..

¹³ Legea nr. 251/2011 pentru modificarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 51/2008 privind ajutorul public judiciar în materie civilă, a fost publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 864 din 8 decembrie 2011.

judiciar la suma de 300 de lei, iar pentru acordarea ajutorului în proporție de 50%, suma s-a micșorat la plafonul de 600 de lei.

Ori, este fără putință de tăgadă, că aceste micșorări, au redus drastic sfera persoanelor care pot beneficia de ajutorul public judiciar, am putea chiar afirma că scopul pentru care a fost instituit ajutorul public judiciar a fost golit de conținut.

Scopul pentru care a fost adoptată Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 51/2008, a fost să asigure dreptul la un proces echitabil și garantarea accesului egal la actul de justiție, pentru realizarea unor drepturi sau interese legitime pe cale judiciară, inclusiv pentru executarea silită a hotărârilor judecătorești sau a altor titluri executorii.

Dar, în condițiile reducerii drastice a veniturilor care permit justițiabililor să beneficieze de ajutorul public judiciar, ne întrebăm în mod îndreptățit cum se poate realiza scopul actului normativ menționat.

Capitolul al II-lea din Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 51/2008, prevede formele ajutorului public judiciar și condițiile de acordare. Ajutorul public judiciar se poate acorda în următoarele forme¹⁴:

a) plata onorariului pentru asigurarea reprezentării, asistenței juridice și, după caz, a apărării, printr-un avocat numit sau ales, pentru realizarea sau ocrotirea unui drept ori interes legitim în justiție sau pentru prevenirea unui litigiu;

b) plata expertului, traducătorului sau interpretului folosit în cursul procesului, cu încuviințarea instanței sau a autorității cu atribuții jurisdicționale, dacă această plată incumbă, potrivit legii, celui ce solicită ajutorul public judiciar;

c) plata onorariului executorului judecătoresc;

d) scutiri, reduceri, eşalonări sau amânări de la plata taxelor judiciare prevăzute de lege, inclusiv a celor datorate în faza de executare silită.

e) onorariul mediatorului, aceasta întâlnindu-se în cazul în care înainte de a opta pentru un proces în fața instanței, sau chiar în faza în care acțiunea s-a introdus în instanță dar înainte de prima zi de înfățișare, o parte a procedat la alegerea, rezolvării litigiului prin procedura medieri.

Ca posibilă soluție considerăm că, legiuitorul ar putea să mențină calea de atac a recursului în anumite litigii, păstrând și cerința redactării și susținerii recursului de către avocat, însă să creeze cadrul legal pentru ca justițiabilii să aibă acces în mod real la această formă a ajutorului public judiciar.

Curtea Constituțională a concluzionat că, având în vedere faptul că dreptul de a obține asistență juridică nu este un drept absolut, constată că sfera persoanelor care beneficiază de acest sprijin este redusă în mod semnificativ prin limitele impuse de legea specială, în condițiile în care calea de atac a recursului este deschisă tuturor persoanelor care au un interes în a o promova, interes care nu ar mai putea fi valorificat având în vedere costurile promovării unei asemenea proceduri. Curtea a reținut că statul nu a reușit să implementeze un mecanism coerent și eficient care să asigure posibilitatea efectivă a cetățenilor de a recurge la calea de atac a recursului. În acest context, Curtea a apreciat că, în vederea atingerii standardului de creștere a calității actului de justiție pe care legiuitorul și l-a propus, trebuie stabilite remedii corelative obligațiilor impuse justițiabililor pentru a nu îngreuna situația procesuală și financiară a acestora. În acest sens, statul are obligația de a reglementa măsuri pozitive pentru a asigura caracterul efectiv al dreptului de acces liber la justiție; în consecință, acesta trebuie să prevadă un mecanism de asistență judiciară pentru a asigura accesul efectiv la instanță, atunci când este reglementată obligativitatea asistenței prin avocat.

¹⁴ C. Roșu, C. Țeț, *Ajutorul public judiciar*, Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Drept, nr. 1-2/2008, p. 176.

De asemenea, în timp ce accesul liber la justiție aparține persoanei care se consideră vătămată, dreptul la apărare aparține oricărei persoane, inclusiv intimatului din procesul civil, atunci când este promovată calea de atac a recursului. În această situație, implicit, intimatul care nu are interes în exercitarea acestei căi de atac are obligația de a încheia un contract de asistență juridică cu un avocat în vederea redactării și depunerii întâmpinării, situație în care și acesta poate beneficia de ajutor public judiciar, în condițiile legii speciale.

În privința apărării intimatului, chiar dacă acesta este atras în soluționarea recursului, deși este mulțumit de hotărârea atacată, apreciem că, datorită respectării cerințelor riguroase ale recursului, dar și pentru asigurarea principiului egalității părților în procesul civil și a asigurării egalității de arme, este firesc ca, odată ce formularea și susținerea recursului este realizată prin intermediul unui avocat sau consilier juridic și apărarea intimatului să fie efectuată tot astfel.

Tot în același sens s-a afirmat¹⁵ că este și în interesul intimatului ca întâmpinarea prin care răspunde la criticile din cererea de recurs să fie făcută de avocat sau consilier juridic, pentru că hotărârea instanței de recurs este definitivă, așa cum prevede art. 634 alin. 1 pct. 5 C. proc. civ., ceea ce face ca, ulterior, să poată fi desființată în condiții mult mai restrictive.

Prin urmare, Curtea a constatat că, deși teoretic statul permite accesul la justiție, practic persoana interesată nu se poate adresa judecătorului. Or, cum drepturile fundamentale trebuie garantate într-o manieră concretă și reală, iar nu iluzorie și teoretică, imposibilitatea concretă de sesizare a unei instanțe de către persoana interesată constituie o încălcare a dreptului acesteia de acces la justiție.

Curtea a luat în considerare faptul că excepțiile de neconstituționalitate au fost ridicate în dosare legate de *materia contenciosului administrativ (s. n.)*. În această materie, spre deosebire de dreptul comun unde hotărârile pronunțate în primă instanță pot fi atacate cu apel cu toate consecințele care decurg din aceasta, Curtea a observat că, potrivit art. 7 alin. (3) din Legea nr. 76/2012 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 134/2010 privind Codul de procedură civilă¹⁶, legiuitorul a optat pentru menținerea căii de atac a recursului, și nu pentru înlocuirea acesteia cu calea de atac a apelului. În lumina noului Cod de procedură civilă, recursul în materia contenciosului administrativ este esențialmente diferit de recursul exercitat în această materie în vechea reglementare, care permitea, de principiu, examinarea cauzei sub toate aspectele pe calea recursului. Așadar, ca urmare a acestei excluderi, hotărârile primei instanțe date în litigiile de contencios administrativ rămân a fi supuse în continuare recursului. Prin efectul dispozițiilor legale criticate în materia contenciosului administrativ se ajunge la situația în care părțile care sunt lipsite de calea de atac a apelului să fie obligate să formuleze recursul numai prin intermediul unui avocat (cu excepțiile prevăzute de lege, în cazul persoanelor care au studii juridice).

Considerăm că legiuitorul avea, posibilitatea de a găsi remediul pentru această situație. Una dintre acestea ar fi fost să generalizeze calea de atac a apelului și în litigiile de contencios administrativ și fiscal, astfel cum a făcut într-un număr mare de litigii, care sub imperiul Codului de procedură anterior, nu aveau deschisă calea de atac a apelului, ci doar a recursului. În acest sens, menționăm cu titlu de exemplu, litigiile referitoare la conflictele de muncă și asigurări sociale, cele referitoare la exproprierea pentru cauzele de utilitate publică, cele referitoare la regimul contravențiilor, cererile date de Codul civil în competența instanței de tutelă, etc.

¹⁵ M. Tăbărcă, *op. cit.*, p. 100.

¹⁶ Legea nr. 76/2012 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 134/2010 privind Codul de procedură civilă, a fost publicată în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 365 din 30 mai 2012, cu modificările și completările ulterioare.

Dacă în cazul acestor litigii, legiuitorul a concluzionat că, poate schimba optica anterioară, nu vedem de ce nu s-ar fi optat și pentru litigiile de contencios administrativ și fiscal, ca hotărârile pronunțate să fie atacate tot cu apel.

Un alt remediu posibil, ar fi păstrarea căii de atac a recursului în materia contenciosului administrativ, dar, astfel cum se prevedea în Codul de procedură civilă anterior, cauza să poată fi examinată sub toate aspectele, ceea ce permitea instanței un control extins asupra hotărârii atacate. În acest sens, am propus *de lege ferenda*, reintroducerea în actualul Cod de procedură civilă a prevederilor ce erau înscrise în art. 304¹ C. proc. civ. anterior (1865), în sensul că recursul declarat împotriva unei hotărâri care, potrivit legii, nu poate fi atacată cu apel nu este limitat la motivele indicate în art. 488 din actualul C. proc. civ., instanța putând examina cauza sub toate aspectele¹⁷.

Curtea a mai reținut că, întrucât termenul de formulare a recursului în materia contenciosului administrativ este de 15 zile de la data comunicării, față de termenul de recurs de 30 de zile din dreptul comun, obligația prevăzută de dispozițiile legale criticate reprezintă o cerință nerezonabilă impusă cetățeanului, în contextul în care, în termenul menționat, acesta trebuie să găsească resursele financiare sau să depună diligențele necesare, respectiv formularea unei cereri însoțite de toate înscrisurile doveditoare ale veniturilor, potrivit Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 51/2008, pentru a putea exercita calea de atac a recursului.

Termenul de formulare a căii de atac și în materia contenciosului administrativ poate fi majorat la 30 de zile, astfel cum este prevăzut termenul de recurs de drept comun, în art. 485 alin. 1 C. proc. civ., sau se poate stabili chiar o durată mai mare, de exemplu de 45 de zile, datorită specificului acestei materii.

De asemenea, Codul de procedură civilă a prevăzut situații în care anumite hotărâri judecătorești pot fi atacate doar cu recurs, cum ar fi hotărârile pronunțate în cazurile expres prevăzute de lege: renunțarea la judecată (art. 406), renunțarea la căile de atac (art. 410), hotărârea de suspendare (art. 414), hotărârea de perimare (art. 421), hotărârea de recunoaștere a pretențiilor (art. 437) sau hotărârea de consfințire a tranzacției (art. 440). Nici în aceste cazuri condițiile impuse prin dispozițiile legale criticate nu sunt justificate, deoarece în asemenea situații partea care formulează recurs urmărește, în fapt, să supună controlului de legalitate hotărârea atacată, iar pentru aceasta instanța de recurs trebuie să-și manifeste rolul activ.

Situațiile enumerate, sunt cazuri de excepție, pentru care se recunoaște doar calea de atac a recursului, însă acestea pot fi rezolvate, într-una dintre modalitățile deja propuse, de extinderea a ajutorului public judiciar, de examinare a cauzei sub toate aspectele sau chiar înlocuirea căii de atac a recursului cu cea a apelului.

În concluzie, Curtea a constatat că măsura reprezentării și asistării prin avocat în etapa procesuală a recursului nu este proporțională cu scopul urmărit de legiuitor, avantajul public fiind nesemnificativ în raport cu gradul de afectare a drepturilor și libertăților fundamentale ale individului, respectiv cele consacrate de art. 21 și art. 24 din Constituție.

Astfel cum a remarcat Curtea, dispozițiile legale criticate au afectat și dreptul la apărare din perspectiva intimatului ca o consecință a exercitării dreptului de acces liber la justiție realizat de recurent. Însă, dispozițiile legale criticate încalcă art. 24 din Constituție, garanție a dreptului la un proces echitabil, și din perspectiva recurrentului din moment ce această dispoziție constituțională nu vizează doar apărarea în procesul desfășurat în fața primei instanțe de judecată, ci și dreptul de apărare prin exercitarea căilor legale de atac

¹⁷ C. Roșu, *Calificarea recursului în cauzele în care este suprimată calea de atac a apelului, potrivit noului Cod de procedură civilă*, Revista Dreptul nr. 7/2014, p. 37.

împotriva unor constatări de fapt sau de drept ori unor soluții adoptate de o instanță de judecată care sunt considerate greșite de către una sau alta din părțile din proces. În situația în care partea interesată este împiedicată să exercite calea de atac, aceasta nu-și va putea valorifica și apăra drepturile în fața instanței de recurs.

Mai mult, Curtea a reținut că obligația reprezentării și asistării prin avocat pentru exercitarea recursului echivalează, pe de o parte, cu transformarea conținutului acestui drept fundamental într-o condiție de admisibilitate a exercitării unei căi de atac, iar, pe de altă parte, cu convertirea acestui drept într-o obligație, ceea ce afectează substanța dreptului la apărare astfel cum este configurat în Constituție. Or, legiuitorul nu poate da dreptului la apărare garantat de Constituție valențe care, practic, contravin caracterului său de garanție a dreptului la un proces echitabil.

De altfel, Curtea Constituțională a remarcat faptul că asupra problemei specifice supuse dezbaterii în cauzele de față Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut o poziție nuanțată, determinată de necesitatea respectării art. 6 parag. 1 din Convenție. Astfel, prin Hotărârea din 22 martie 2007, pronunțată în Cauza *Staroszczyk c. Poloniei*, instanța de la Strasbourg a statuat că modul în care art. 6 parag. 1 din Convenție se aplică în cazul curților de apel sau de casație depinde de caracteristicile speciale ale procedurilor în cauză și trebuie ținut cont de întregul sistem juridic intern și de rolul Curții de Casație în cadrul acestui sistem. Având în vedere natura specială a rolului Curții de Casație, care este limitat la a analiza dacă legea a fost aplicată în mod corect, Curtea de la Strasbourg a acceptat că procedura din fața Curții de Casație poate să fie mai formală (parag. 126). Astfel, cerința ca reclamantul să fie reprezentat de un avocat calificat în fața Curții de Casație nu poate fi, prin ea însăși, contrară art. 6 din Convenție. Cerința este compatibilă cu caracteristicile unei curți supreme ca cea mai înaltă curte, care examinează apelurile/recursurile din punctul de vedere al legii, acest lucru fiind o caracteristică legală comună în statele membre ale Consiliului Europei (parag. 128).

Menționăm că, în situația în care recursul este de competența Înaltei Curți de casație și Justiție, astfel cum dispune art. 493 C. proc. civ., înainte de soluționarea propriu-zisă a recursului, se realizează procedura de filtrare a recursurilor¹⁸.

În acest sens, art. 493 C. proc. civ., prevede că atunci când recursul este de competența Înaltei Curți de Casație și Justiție, președintele instanței sau președintele de secție, ori, după caz, persoana desemnată de aceștia, primind dosarul de la instanța a cărei hotărâre se atacă, va lua, prin rezoluție, măsuri pentru stabilirea aleatorie a unui complet format din 3 judecători, care va decide asupra admisibilității în principiu a recursului.

Raportul urmărește să stabilească admisibilitatea în principiu a recursului. Pentru acest scop, se verifică dacă recursul îndeplinește cerințele de formă prevăzute sub sancțiunea nulității, dacă motivele invocate se încadrează în cele de nelegalitate, dacă există motive de ordine publică ce pot fi invocate din oficiu ori dacă este vădit nefondat. De asemenea, va arăta, dacă este cazul, jurisprudența Curții Constituționale, a Înaltei Curți de Casație și Justiție, a Curții Europene a Drepturilor Omului și a Curții de Justiție a Uniunii Europene, precum și poziția doctrinei în problemele de drept vizând dezlegarea dată prin hotărârea atacată¹⁹.

Un recurs vădit nefondat face inadmisibilă admiterea acestuia în principiu. Această problemă a fost apreciată în literatura juridică²⁰ ca fiind una dintre cele mai delicate ale admisibilității recursului, deoarece, în lipsa unor criterii legale univoce, determinarea caracterului recursului de a fi fondat sau vădit nefondat este extrem de dificilă. Sintagma

¹⁸ A. Fanu-Moca, C. Roșu, *Soluționarea recursului civil de către Înalta Curte de Casație și Justiție*, Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Drept, nr. 2/2013, p.100.

¹⁹ C. Roșu, *Drept procesual civil. Partea specială conform noului Cod de procedură civilă, Ediția 6*, Editura C. H. Beck, București, 2015, p. 57.

²⁰ I. Leș, *op. cit.*, p. 700.

folosită de legiuitor, de recurs „vădit nefondat”, are conotații asupra temeiniciei recursului. Or, temeinicia recursului ar trebui raportată la motivele de casare invocate de către recurent.

Cu toate acestea, vădita netemeinicie nu trebuie circumstanțiată la faptele pricinii sau la modul de stabilire a adevărului de către instanța a cărei hotărâre este atacată, ci la consistența motivelor de casare invocate de către recurent. Este vorba de o analiză sumară a motivelor de casare invocate, în raport cu care se poate decide dacă recursul este apt de a conduce la casarea hotărârii atacate²¹.

Pentru întocmirea raportului se vor lua în considerare recursul, întâmpinarea, răspunsul la întâmpinare și înscrisurile noi. Raportul va fi realizat de președintele completului sau va desemna un alt membru al completului sau pe magistratul-asistent în acest scop.

Pentru ca procedura verificării de filtru să nu dureze o perioadă îndelungată de timp, raportul trebuie întocmit în cel mult 30 de zile de la repartizarea dosarului. Raportorul nu devine incompatibil. Având în vedere că raportorul nu realizează decât o verificare formală, neimplicând o analiză asupra fondului recursului, este corectă mențiunea că nu devine incompatibil, putând intra în completul de judecată ce soluționează efectiv recursul.

După analiza raportului în completul de filtru, acesta se comunică de îndată părților care pot formula în scris un punct de vedere asupra raportului, în termen de 10 zile de la comunicare. În lipsa dovezii de comunicare a raportului și înainte de expirarea unui termen de 30 de zile de la comunicare, completul nu va putea trece la examinarea recursului, astfel încât, fie să considere că recursul nu îndeplinește cerințele legale și să se anuleze recursul, fie să respingă recursul²².

Dacă lipsește dovada de comunicare a raportului, completul de filtru nu se va putea pronunța nici asupra fondului recursului.

În prezența dovezii de comunicare a raportului, completul de filtru poate pronunța următoarele soluții²³:

1. dacă completul este în unanimitate de acord că recursul nu îndeplinește cerințele de formă, că motivele de casare invocate și dezvoltarea lor nu se încadrează în cele de nelegalitate, anulează recursul. Această soluție va fi pronunțată ori de câte ori se constată că motivele de recurs invocate nu se încadrează în cele de nelegalitate și nu sunt îndeplinite nici cerințele pentru a putea fi invocate din oficiu motive de ordine publică, astfel că motivarea necorespunzătoare echivalează cu o nemotivare, iar sancțiunea este nulitatea recursului;

2. dacă completul, în unanimitate, este de acord că recursul este vădit nefondat, respinge recursul. Această soluție intervine în cazul în care motivele de recurs pot fi încadrate în cele de nelegalitate, însă dezvoltarea lor determină concluzia că recursul nu este întemeiat, în sensul că argumentele invocate nu pot determina admiterea recursului.

În ambele situații, completul se pronunță printr-o decizie motivată, fără citarea părților, care nu este supusă niciunei căi de atac. Cu toate acestea, decizia se comunică părților.

Fiind o verificare prealabilă, legiuitorul a considerat că nu este necesară citarea părților, motiv pentru care nici nu s-a prevăzut vreo cale de atac. Deoarece completul nu realizează o judecată propriu-zisă, nu se poate considera că lipsa unei căi de atac ar încălca dreptul la apărare al părților. Aceasta întrucât completul de filtru verifică exigențele stabilite de noul Cod de procedură civilă pentru promovarea acestei căi extraordinare de atac, care sunt mai stricte datorită specificului acesteia.

Mai mult, s-a arătat că, deși recursul poate fi soluționat în procedura de filtrare fără citarea părților, principiul contradictorialității și al dreptului la apărare sunt respectate,

²¹ Ibidem.

²² C. Roșu, *op. cit.*, p. 58.

²³ Ibidem.

deoarece părțile au avut în prealabil ocazia de a-și exprima punctul de vedere cu privire la raportul motivat care le-a fost comunicat, având posibilitatea de a prezenta argumente noi și de a combate opiniile exprimate în cuprinsul raportului²⁴.

Cu toate acestea, s-a afirmat²⁵ că pronunțarea deciziei fără citarea părților ar putea prilejui serioase controverse și chiar sesizarea instanței de contencios constituțional pentru exercitarea unui control de conformitate a acestor prevederi legale cu normele constituționale privitoare la exercitarea dreptului la apărare și la respectarea altor principii fundamentale, cum ar fi publicitatea și oralitatea dezbaterilor. O flexibilitate mai mare se impune să fie promovată în viitor, în această materie și de instanța constituțională, care ar trebui să țină seama atât de caracterul excepțional al recursului, cât și de finalitatea procedurii de filtrare;

3. dacă prin raport se apreciază că recursul este admisibil și toți membrii sunt de acord, iar problema de drept care se pune în recurs nu este controversată sau face obiectul unei jurisprudențe constante a Înaltei Curți de Casație și Justiție, completul se poate pronunța asupra fondului recursului, fără citarea părților, printr-o decizie definitivă, care se comunică părților. În soluționarea recursului instanța va ține seama de punctele de vedere ale părților formulate la soluția preconizată în raport;

4. în cazul în care recursul nu poate fi soluționat prin anularea lui sau respingerea ca nefondat, completul va pronunța, fără citarea părților, o încheiere de admitere în principiu a recursului și va fixa termenul de judecată pe fond a recursului, cu citarea părților.

Prin stabilirea termenului de judecată, completul de filtru devine competent să soluționeze recursul, devenind completul de soluționare pe fond.

Față de specificul soluționării recursului de instanța supremă, care impune o grijă și mai mare pentru redactarea recursului, este necesară menținerea prevederii referitoare la redactarea și susținerea cererii de recurs de către un avocat.

Totuși, Curtea de la Strasbourg a subliniat că o interpretare strictă a regulilor procedurale îl poate priva pe reclamant de dreptul de acces la justiție. Acest drept poate fi afectat atunci când regulile încetează să mai servească principiului securității juridice și unei bune administrări a justiției, formând un fel de barieră ce îl împiedică pe justițiabil să supună cazul său pe fond de către o curte competentă (Hotărârea din 5 decembrie 2013, pronunțată în *Cauza Omerovic c. Croației*, nr. 2, parag. 39).

Așadar, Curtea a constatat că soluția legislativă criticată creează premisele transformării liberului acces la justiție și a dreptului la apărare în drepturi iluzorii, fapt care nu este de natură să conducă la consolidarea continuă, firească, a statului de drept, ceea ce atrage neconstituționalitatea acesteia.

Din considerentele Deciziei Curții Constituționale nr. 462/2014, rezultă că această decizie are în vedere numai dispozițiile legale privind reprezentarea prin avocat a persoanelor fizice la redactarea și susținerea recursului²⁶.

În privința persoanelor juridice, Curtea Constituțională nu a fost sesizată și nici s-a solicitat extinderea verificării la prevederile art. 84 C. proc. civ., care reglementează reprezentarea convențională a persoanelor juridice.

Potrivit acestor dispoziții, persoanele juridice pot fi reprezentate convențional în fața instanțelor de judecată *numai (s. n.)* prin consilier juridic sau avocat, în condițiile legii. În continuare, se menționează că, la redactarea cererii și a motivelor de recurs, precum și în exercitarea și susținerea recursului, persoanele juridice vor fi asistate și, după caz,

²⁴ Gh. Piperea, C. Antonache, P. Piperea, A. Dimitriu, M. Piperea, A. Rățoi, A. Atanasiu, *Noul Cod de procedură civilă. Note. Corelații. Explicații*, Editura C. H. Beck, București, 2012, p. 521.

²⁵ I. Leș, *op. cit.*, p. 701.

²⁶ G. Boroș, M. Stancu, *Drept procesual civil*, Editura Hamangiu, București, 2015, p. 149.

reprezentate, sub sancțiunea nulității, numai de către un avocat sau consilier juridic, în condițiile legii.

Aceste dispoziții se aplică și asociațiilor, societăților sau altor entități fără personalitate juridică, dacă sunt constituite potrivit legii.

Prin urmare, în cazul persoanelor juridice, în continuare, va fi obligatorie redactarea cererii de recurs și susținerea acesteia, prin intermediul unui avocat sau consilier juridic.

Fără a estompa faptul că puterea financiară a persoanelor juridice este mai mare decât a persoanelor fizice, se creează o discriminare în privința formulării recursului și o inegalitate privind accesul la justiție.

Datorită caracterului de cale extraordinară de atac a recursului, se justifică în toate cazurile redactarea cererii și susținerea acesteia prin intermediul unui avocat sau consilier juridic.

Mai mult, declararea neconstituționalității art. 83 alin. 3, se reflectă și asupra prevederilor art. 83 alin. 4 C. proc. civ., care extindeau redactarea și susținerea cererii și în cazul celorlalte căi extraordinare de atac, contestația în anulare și revizuirea, când prin intermediul lor se ataca o hotărâre pronunțată de instanța de recurs.

Curtea Constituțională a învederat faptul că îi revine legiuitorului sarcina ca, în temeiul art. 147 alin. (1) din Constituție, să pună de acord cu Legea fundamentală și cu decizia adoptată, întreaga reglementare procesual civilă a recursului, având în vedere că dispozițiile legale criticate din Codul de procedură civilă referitoare la obligativitatea persoanelor fizice de a fi asistate și, după caz, reprezentate, sub sancțiunea nulității, numai de către un avocat la redactarea cererii și a motivelor de recurs, precum și în exercitarea și susținerea acestuia sunt contrare accesului liber la justiție și dreptului la apărare.

Cu toate că majoritatea opiniilor exprimate cu privire la aceste prevederi, au fost favorabile redactării și susținerii cererii de recurs printr-un avocat, opinia minoritară s-a dovedit acceptată de instanța de contencios constituțional.

3. Concluzii.

Ca urmare a Decizie nr. 462/2014, nu mai există obligativitatea reprezentării prin avocat a persoanelor fizice în calea extraordinară de atac a recursului. În egală măsură, deși decizia Curții Constituționale nu se referă în mod expres și la aceste căi extraordinare de atac, trebuie concluzionat că reprezentarea prin avocat nu mai este obligatorie nici în ceea ce privește revizuirea și contestația în anulare, atunci când aceste căi de atac extraordinare sunt exercitate împotriva unei hotărâri definitive date de o instanță de recurs, această soluție rezultând din coroborarea dispozițiilor art. 83 alin. 3 și alin. 4 C. proc. civ.²⁷

Astfel cum am arătat, legiuitorul are posibilitatea să mențină prevederilor privitoare la obligativitatea redactării și susținerii cererii de recurs prin intermediul unui avocat, oprindu-se la una dintre cele 3 modalități propuse de noi. Fie, să generalizeze calea de atac a apelului (ceea ce ar însemna schimbarea căii de atac a recursului cu apelul și în materie de contencios administrativ și fiscal), iar recursul să rămână într-un număr restrâns de situații, fie să se creeze cadrul necesar prin stabilirea unui plafon mai ridicat pentru acordarea ajutorului public judiciar, fie introducerea în actualul Cod de procedură civilă, a unei prevederi care să permită verificarea de către instanța de recurs a cauzei sub toate aspectele, atunci când împotriva respectivei hotărâri nu este prevăzută și calea de atac devolutivă a apelului.

Menținerea obligativității redactării și susținerii cererii de recurs prin avocat, considerăm că, este necesară pentru evitarea sancțiunii nulității recursului, atunci când motivele invocate nu se încadrează în cele de casare prevăzute de art. 488 C. proc. civ.

²⁷ Idem, p. 145.

BIBLIOGRAFIE

Cursuri:

1. Boro Gabriel, Stancu Mirela, *Drept procesual civil*, Editura Hamangiu, București, 2015.
2. Deleanu Ion, *Tratat de procedură civilă, vol. I, vol. II*, Editura Universul Juridic, București, 2013.
3. Leș Ioan, *Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole. Art. 1-1133*, Editura C. H. Beck, București, 2013.
4. Piperea Gheorghe, Antonache Cătălin, Piperea Petre, Dimitriu Alexandru, Piperea Mirela, Rățoi Alexandru, Atanasiu Ana, *Noul Cod de procedură civilă. Note. Corelații. Explicații*, Editura C. H. Beck, București, 2012.
5. Roșu Claudia, *Drept procesual civil. Partea specială conform noului Cod de procedură civilă, Ediția 6*, Editura C. H. Beck, București, 2015.
6. Tăbârcă Mihaela, *Drept procesual civil, vol. I, Teoria generală*, Editura Universul Juridic, București, 2013.
7. Theohari Delia-Narcisa, Eftimie Marius, *Comentariu (la art. 13), în „Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole” (coordonator G. Boro)*, vol. I, Art. 1-536, Editura Hamangiu, București, 2013.

Articole din reviste:

1. Fanu-Moca Adrian, Roșu Claudia, *Soluționarea recursului civil de către Înalta Curte de Casație și Justiție*, Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Drept, nr. 2/2013.
2. Roșu Claudia, Țeț Constantin, *Ajutorul public judiciar*, Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Drept, nr. 1-2/2008.
3. Roșu Claudia, *Calificarea recursului în cauzele în care este suprimată calea de atac a apelului, potrivit noului Cod de procedură civilă*, Revista Dreptul nr. 7/2014.